

SCHEPT ARBEID LEVENSVREUGDE ?

Marlies Jansen en Dirk Sikkel ¹

In: Betere wereld gelukkiger mensen? Ruut Veenhoven (red.), Swets & Zeitlinger b.v., Lisse, Nederland, 1984, ISBN 90 265 0526 4 Pag. 87 - 103 (Hoofdstuk 7)

Bij pogingen om een leefbaarder samenleving te maken spelen verbeteringen op het vlak van de arbeid vanouds een belangrijke rol. In het begin van deze eeuw ging het daarbij vooral om arbeidsvoorwaarden en arbeidsveiligheid; sinds de crisisjaren in belangrijke mate om werkgelegenheid. Dat laatste staat nu ook weer hoog in het vaandel. Bij al hun verschillen van mening zijn vrijwel alle politici het er momenteel over eens dat de werkloosheid een groot kwaad is. Er worden dan ook drastische maatregelen genomen om het tij te keren: onder meer een forse lastenverlichting voor het bedrijfsleven in de vorm van verlaging van lonen en overheidsuitgaven en in de naaste toekomst waarschijnlijk ook een vergaande verdeling van de arbeid, ondermeer door gedwongen arbeidstijdverkorting.

Er zijn verschillende redenen, waarom men zich zoveel moeite getroost om de werkloosheid in te dammen. Eén daarvan is dat als vanzelfsprekend wordt aangenomen dat mensen hun levensvoldoening in belangrijke mate aan hun werk ontleen en dat verlies van werk het bestaan dus een stuk minder bevredigend maakt. Merkwaardigerwijs is die veronderstelling nog nooit behoorlijk op zijn houdbaarheid onderzocht. Met name is niet nagegaan of zij in Nederland van vandaag-de-dag (nog) wel geldt.

In deze bijdrage wordt een aanzet tot zo'n toetsing gegeven. Op basis van gegevens uit het leefsituatie-onderzoek 1980 (LSO 80, CBS) wordt nagegaan of mensen met betaald werk meer plezier scheppen in het leven dan mensen zonder betaald werk. In par. 1 zal blijken dat dit inderdaad wel enigszins het geval is. Werkelozen en arbeidsongeschikten zijn door de bank genomen wat minder gelukkig dan mensen met een baan, maar hetzelfde kan niet gezegd worden van gepensioneerden, huisvrouwen en studenten. In par. 2 komt dan de vraag aan de orde waarom werkelozen en arbeidsongeschikten minder vrede hebben met hun bestaan: of het ontbreken van werk het leven inderdaad minder bevredigend maakt. Het is op voorhand al duidelijk dat werk niet voor alle mensen dezelfde betekenis heeft. Dat zal ook blijken. Het ligt ook nogal voor de hand dat niet alle werk evenzeer bijdraagt tot de levensvreugde. Vuil en gevaarlijk werk doet er misschien per saldo meer afbreuk aan. In par. 3 wordt daarom nagegaan, of de aard van het werk veel uitmaakt voor het geluk van werkenden. Daarmee wordt dan tevens iets gezegd over het belang van verbeteringen in de sfeer van kwaliteit van de arbeid. Het verband tussen geluk en arbeidsomstandigheden zal overigens vrij zwak blijken.

1. Werkenden gelukkiger dan niet-werkenden?

In de crisisjaren is vrij veel onderzoek gedaan naar het effect van werkloosheid. Het meest bekende daarvan is een onderzoek in het Oostenrijkse dorpje Marienthal door Jahoda e.a. (1933). De bevolking van dat dorp was sterk afhankelijk van één fabriek. Toen deze op een kwade dag gesloten werd, raakte een groot deel dan ook op slag zonder werk. De psychologische gevolgen werden als volgt getypeerd:

"The unemployed decreased their attendance of clubs and voluntary organizations, their use of the free library, their reading habits. Their sense of time disintegrated: having nothing to do meant that they became less able to be punctual for meals or other arrangements. Budgeting, so much more necessary than before, was progressively abandoned. While family relations continued in established patterns longer than other relations and activities, there was some evidence that they, too, deteriorated and family quarrels increased". (Jahoda, 1979: 309)

In de jaren dertig kwam werkloosheid in dat dorp dus behoorlijk hard aan. De vraag is, of dat ook het geval is in Nederland in de jaren tachtig. Als we bedenken dat de sociale zekerheid inmiddels sterk verbeterd is en dat werkloosheid dus niet meer tot armoede leidt, kunnen we verwachten dat werkloosheid beter te dragen valt. Daar staat echter tegenover dat Jahoda vooral psychologische gevolgen van het werkloos zijn noemt en niet de materiële.

Om een indruk te krijgen van wat werkloosheid Nederlanders anno 1980 doet, is nagegaan of mensen met een betaalde baan gelukkiger zijn dan mensen zonder. De tweedeling tussen 'werkenden' en 'niet-werkenden' bleek daarbij al spoedig te grof. De ene werkende is de andere niet. Het maakt bijvoorbeeld nogal wat uit, of je een centje bijverdient of dat je een gezin moet onderhouden. De categorie van 'werkenden' werd daarom uitgesplitst naar 'werkenden exclusief gehuwde vrouwen' en 'werkende gehuwde vrouwen'. Dat dekt het onderscheid tussen 'kostwinners' en 'bijverdieners' wel niet precies, maar het is toch beter dan niets. Ook binnen de categorie niet-werkenden moet onderscheid worden gemaakt; het maakt uit of werkloosheid vrijwillig of onvrijwillig is en of er al dan niet onbetaald werk verricht wordt. Hiertoe zijn vijf categorieën onderscheiden: 1) scholieren en studenten; 2) gepensioneerden; 3) arbeidsongeschikten; 4) werklozen; 5) huisvrouwen (waaronder ook een enkele 'huisman').

Die laatste categorie is op zijn beurt nog eens onderverdeeld in 'gehuwden' en 'ongehuwden'. De ongehuwde huisvrouwen bestaan goeddeels uit gescheiden vrouwen en weduwen. De speciale problematiek daarvan zou het beeld van het huisvrouwenbestaan als zodanig anders te zeer vertekenen.

Ten behoeve van het leefsituatie-onderzoek 1980 werd een steekproef uit de Nederlandse bevolking getrokken. Aan hen werd een mondeling interview afgenomen.² In het interview werden verschillende vragen gesteld die betrekking hadden op de tevredenheid met het eigen bestaan. De antwoorden op drie daarvan zijn samengebracht in een zogenaamde 'geluks-index'.³ Deze index maakt een nauwkeuriger meting mogelijk dan ieder van de samenstellende variabelen apart. De verschillen in 'geluk' tussen de onderscheiden categorieën zijn af te lezen in **figuur 1**. Voor iedere categorie is het gemiddelde aangegeven met een volle stip (•). De lengte van de lijnen aan weerszijden van die stip geven het 90 procent betrouwbaarheidsinterval van die waarneming weer. Dit interval is uiteraard groter bij de schaars vertegenwoordigden (werklozen en studenten) dan bij de ruim vertegenwoordigden (werkenden, huisvrouwen en gepensioneerden).

De gegevens zijn uitgedrukt in zogenaamde 'ridits'. Dat is een niet zo gebruikelijke manier van presenteren, maar het geeft een goed beeld van de verschillen. De levensvoldoening van een respondent wordt dan aangegeven met een getal tussen 0 en 1. Gemiddeld over de gehele steekproef is het geluk gelijk aan 0,5. Wordt in een bepaalde groep gemiddeld hoger dan 0,5 gescoord, dan ligt het geluk hierin gemiddeld hoger dan in de totale steekproef; is het gemiddelde

lager dan 0,5, dan valt hieruit te concluderen dat het geluk gemiddeld lager is dan in de gehele steekproef.⁴

Verschillen in geluk. Uit **figuur 1** valt af te leiden dat er inderdaad forse verschillen in geluk zijn tussen werkenden en niet-werkenden.

De beide categorieën Nederlanders met een betaalde baan zitten iets boven de streep en vijf van de zes categorieën niet-(betaald)werkenden er onder. Uitgedrukt in de associatiemaat V is het verband tussen het hebben van betaald werk en geluk $+ .21$.⁵

Met name de relatief lage levensvoldoening bij ongehuwde huisvrouwen, werklozen en WAO-ers is opvallend. De gemiddeld ridit van de categorieën is $.33$. Vergelijken we (een aantal keren) het geluksniveau van een willekeurig getrokken persoon uit een van deze drie categorieën met het geluksniveau van een willekeurig getrokken Nederlander, dan zal in twee van de drie gevallen de score op de geluks-index van de willekeurige Nederlander het hoogst zijn. De gepensioneerden, die ook niet werken, scheppen echter veel meer plezier in hun leven, zij het dat hun score nog iets onder het totaal gemiddelde blijft. Hetzelfde geldt voor scholieren en studenten. Gehuwde huisvrouwen die net als de laatsten werk hebben, maar daarvoor niet betaald krijgen, blijken zelfs even gelukkig als de mensen met betaald werk.

Schijnverschillen? Het is niet uitgesloten dat we hier deels met een schijnverband te maken hebben. WAO-ers bijvoorbeeld zullen doorgaans op grond van hun gezondheid arbeidsongeschikt zijn. Misschien is alleen de gezondheid wel oorzaak van hun relatieve onvrede en niet het feit dat ze zonder werk zitten. Als dat waar is moeten AOW-ers even (on)gelukkig zijn als werkenden met een vergelijkbare gezondheid. Om dit te onderzoeken is het verband gecontroleerd voor gezondheid, die gemeten is met de VOEG-score.⁶ Zoals al opgemerkt, was het verband tussen werk en geluk uitgedrukt in 17 gelijk aan $+ .21$. Gecontroleerd voor gezondheid nemen we een daling van de associatiemaat waar naar $+ .16$. Gezondheid verklaart dus een deel van het verschil in levensvreugde tussen werkenden en niet-werkenden, maar bepaald niet alles. Deze correctie kan ook worden uitgevoerd op de gemiddelde ridits in **figuur 1**. De gecorrigeerde ridits zijn aangegeven met een open stip (o). De meeste open stippen liggen dicht bij $0,5$ dan de oorspronkelijke gemiddelde waarden. Dit is vooral het geval bij WAO-ers. Bij hen komt de relatief geringe levensvreugde dus inderdaad voor een belangrijk deel voor rekening van hun slechte gezondheid. Bij de werklozen is dat in veel mindere mate het geval.

Er zijn nog wel meer factoren die verantwoordelijk kunnen zijn voor een schijnverband. Het is bijvoorbeeld niet denkbeeldig dat verschillen in opleidingsniveau mede verantwoordelijk zijn voor de variatie in geluk tussen de categorieën. Met name werklozen en ongehuwde huisvrouwen hebben gemiddeld wat minder opleiding en Nederlanders met lage opleiding blijken momenteel iets minder gelukkig dan gemiddeld (CBS, 1981:42). Corrigeren we de verschillen op effecten van opleidingsniveau,⁷ dan blijkt het beeld echter niet te veranderen.

Met deze twee controles zijn natuurlijk niet alle mogelijke schijnverschillen afgecheckt. Het is best mogelijk dat er nog andere interveniërende variabelen in het spel zijn: bijvoorbeeld op het vlak van daadkracht en bekwaamheid. Met de

beschikbare gegevens kan dat helaas niet worden nagegaan. Voor een uitputtende toetsing is meer gericht onderzoek vereist.

Oorzaak of gevolg? Ook al bestaat er althans in sommige categorieën een werkelijk verband tussen betaald werk en geluk, dan betekent dat nog niet noodzakelijkerwijs dat werk ook gelukkig maakt. Dat statistisch verband kan op z'n minst gedeeltelijk veroorzaakt worden, doordat gelukkige mensen makkelijker aan de slag komen of blijven. Het is denkbaar dat onvrede leidt tot contact problemen of tot demotivatie en dat daardoor mensen die zich niet gelukkig voelen minder kansen hebben op de arbeidsmarkt.

Afhankelijk van arbeidsmotivatie? Mocht het gemis aan werk — althans in sommige activiteiten categorieën - inderdaad afbreuk doen aan de levensvoldoening, dan is de volgende vraag of dat effect niet beperkt blijft tot mensen die graag willen werken. De gegevens van het LSO-onderzoek kunnen daarover geen uitsluitsel geven. Daarom is het nuttig om melding te maken van een Engels onderzoek van Warr (1978). Het betreft hier een onderzoek bij de werknemers van een bedrijf dat failliet was gegaan. Hij hield zijn enquête een halfjaar na het faillissement. Ook hij vond dat werklozen zich minder gelukkig voelden dan degenen die alweer een baan hadden gevonden. Hij onderzocht vervolgens in zijn steekproef twee groepen: mensen met een zeer hoge arbeidsmotivatie en mensen met een zeer lage arbeidsmotivatie. Dus degenen die niet een extreem hoge of lage arbeidsmotivatie hadden vielen buiten de analyse. Daarbij vond hij twee belangrijke feiten. In de eerste plaats voelden de werkenden met een hoge arbeidsmotivatie zich prettiger dan werkenden met een lage. Ten tweede, en nu komt het, was er nauwelijks verschil in geluk tussen werklozen met een lage arbeidsmotivatie, en hun oud-collega's die inmiddels weer aan de slag waren. De nog werkeloze werkwilligen waren echter wel duidelijk minder gelukkig dan de werkenden. Omdat mensen met een lage arbeidsmotivatie bij de werklozen sterk vertegenwoordigd waren zou deze variabele voor een deel het verband tussen werken en welzijn kunnen 'wegverklaren'. Dit geldt echter niet voor de (relatief kleine)groep, die met een hoge arbeidsmotivatie werkloos is. Bij deze groep is de onvrede waarschijnlijk wel goeddeels een gevolg van het gemis van werk.

Een hiermee vergelijkbaar resultaat vinden we in ons onderzoek bij mensen die huishoudelijk werk doen. In CBS (1981) bleek dat het doen van huishoudelijk werk een kwestie van selectie was. Degenen die dit werk doen zijn ook in meerderheid degenen die dit werk hoog waarderen. Echter, op basis van het LSO'80 blijkt dat vrouwen die liever buitenshuis zouden werken relatief ontevreden zijn met hun bestaan. Hoe sterker deze wens, hoe minder gelukkig ze zijn. Bij de gehuwden werd een correlatie -0.18 gevonden, bij de ongehuwden was dit -0.32 .

Samenvattend kunnen we zeggen dat mensen die geen betaald werk verrichten momenteel minder gelukkig zijn dan gemiddeld. Dat geldt met name voor werklozen en arbeidsongeschikten. Het is vooralsnog onduidelijk in hoeverre de relatieve onvrede in die categorieën veroorzaakt wordt door gemis aan werk.

2. Wat voegt werk toe aan geluk?

Laten we eens aannemen dat toch op zijn minst een deel van de geconstateerde verschillen in geluk veroorzaakt wordt door het al dan niet hebben van werk. De volgende vraag is dan wat betaald werk toevoegt aan de levensvoldoening. Met andere woorden welke 'functies' werk heeft voor de Nederlander anno 1980. Merton (1957) heeft een aantal van zulke functies van betaald werk omschreven. Hij maakt daarbij onderscheid tussen manifeste en latente functies. Manifeste functies zijn, kort gezegd, gevolgen die door iedereen als zodanig erkend en herkend worden. Met betrekking tot arbeid zijn dit:

- het verkrijgen van inkomen;
- de arbeidsvoorwaarden.

Latente functies zijn gevolgen die niet direct bedoeld of erkend worden. In de werksituatie zijn dit ondermeer:

- het verkrijgen van een tijdsindeling van de dag;
- het leggen van sociale contacten buiten het gezin;
- het verkrijgen van persoonlijke status en identiteit;
- het komen tot activiteit;
- het bieden van doelstellingen of bestemmingen die verder gaan dan het eigen belang (zinvolheid).

Niet al deze zaken worden uitsluitend aan betaald werk ontleend. Zo is het hebben van werk geen noodzakelijke voorwaarde voor het verkrijgen van inkomen. Men kan ook inkomen uit vermogen krijgen of uit een uitkering. Ook voor het verkrijgen van tijdsindeling van de dag en het leggen van sociale contacten buiten het gezin is betaald werk niet de enige weg. Jahoda (1979) noemt met name vrijwilligerswerk en lidmaatschappen van verenigingen.

Wanneer er ergens iets schort aan de vervulling van deze functies, kan men verwachten dat dit afbreuk doet aan de waardering van het bestaan. Voor twee van de zeven door Merton genoemde functies valt dat in het LSO-materiaal na te gaan. Verder is bekeken, of het materiaal ook steun biedt voor Jahoda's suggestie dat vrijwilligerswerk en lidmaatschap van verenigingen het gemis van betaald werk kan compenseren.

In **figuur 2** kunnen verschillen in inkomen, sociaal contact en maatschappelijke participatie tussen de onderscheiden categorieën werkenden en niet-werkenden worden afgelezen. De verschillen in inkomen zijn uiteraard groot. Werkenden hebben het breder en in gezinnen waar de vrouw ook werkt is het inkomen naar verhouding riant. Extreem laag is het inkomen van de ongehuwde huisvrouwen. Ook de inkomens van de werklozen, WAO-ers, gepensioneerden, scholieren en studenten liggen beneden het gemiddelde niveau. De verschillen in sociale contacten zijn gering. Werklozen, WAO-ers en ongehuwde huisvrouwen hebben iets meer contact buiten de deur dan gemiddeld. Het beeld van contactarmoede in de woonomgeving als gevolg van werkloosheid uit het eerder genoemde onderzoek in Mariantal wordt daarmee niet bevestigd. De verschillen in maatschappelijke participatie zijn groter en wijzen iets meer in die richting. In **figuur 2** zien we hoge scores bij werkenden en scholieren/studenten. Dit feit is consistent met een recent tijdbudgetonderzoek, waarin is aangetoond dat de tijd

die WAO-ers en werklozen overhouden vooral gaat zitten in activiteiten als slapen, de krant lezen, persoonlijke verzorging en televisie kijken, maar niet of nauwelijks in maatschappelijke participatie (SCP, 1982). Het is dus duidelijk dat werk een beter inkomen verschaft en het lijkt ook wel enigszins te stimuleren tot maatschappelijke participatie (al zal de hogere participatie van werkenden deels een kwestie van selectie zijn). Aan de sociale contacten voegt werk niet veel toe.

Dan nu terug naar de vraag waarom werkenden gemiddeld meer plezier scheppen in het leven. Komt dat door hun betere inkomen en grotere maatschappelijke participatie? Om deze vraag te beantwoorden, is een variantie-analyse uitgevoerd, waarbij inkomen, sociaal contact en maatschappelijke participatie constant zijn gehouden. Dan is de associatiemaat gelijk aan .18 (zoals al eerder vermeld is deze gelijk aan .21 wanneer we bovengenoemde variabelen niet constant houden). De afwijkingen om het gemiddelde liepen in de gecorrigeerde versie voor alle categorieën iets terug, maar in het totaalbeeld veranderde niets. Deze factoren verklaren dus niet veel.

Het ligt niet voor de hand dat iedereen voor zijn geluk even afhankelijk is van inkomen, sociaal contact en maatschappelijke participatie. Bij groepen met een gemiddeld laag inkomen, zoals werklozen of ongehuwde huisvrouwen, is het relatief moeilijk om met het aanwezige budget uit te komen. Daarom zouden we kunnen verwachten dat de inkomensverschillen binnen zulke groepen een relatief zwaar stempel drukken op de waardering van het bestaan. Evenzo kan worden verwacht dat mensen zonder werkkring meer zijn aangewezen op contacten in de familie, verenigingen en dergelijke. De levensvoldoening van niet-werkenden zou dan sterker moeten correleren met participatie en contact dan die van de werkenden.

Ook deze verwachtingen worden maar zeer ten dele bevestigd, zie [tabel 1](#). Voor wat betreft inkomen komt de voorspelling alleen uit bij de ongehuwde huisvrouwen. De verschillen in correlatie tussen sociaal contact en geluk zijn overal minimaal. De meeste correlaties zijn niet eens significant. Overeenkomstig de verwachting zijn de correlaties tussen maatschappelijke participatie en geluk wel relatief hoog bij de werklozen en gepensioneerden. Dit zou erop kunnen wijzen dat het gemis aan werk inderdaad tot op zekere hoogte gecompenseerd kan worden door lidmaatschappen en vrijwilligerswerk. Gegeven het feit, dat de participatie van die categorieën relatief laag is, lijkt het dus wel de moeite waard te zijn wat meer te gaan enthousiasmeren. Welzijnswerkers zullen dat graag beamen. Ook hier is het verband echter niet noodzakelijk causaal. Bij de gepensioneerden zouden bijvoorbeeld zowel geluk als de participatiegraad wel eens bepaald kunnen zijn door een variabele als 'gezondheid'

3. Maken werkomstandigheden veel uit voor geluk?

Dan tenslotte de vraag of alle werk wel evenzeer toevoegt aan het geluk en met name de vraag of vuil en gevaarlijk werk daar niet juist afbreuk aan doet. Daartoe is de categorie werkenden apart bekeken. We hebben nagegaan, of er inderdaad een verband is tussen een aantal negatieve en een aantal positieve kenmerken van het werk enerzijds en de geluksindex anderzijds. Het oordeel over de mate, waarin een bepaald kenmerk aanwezig is (bijvoorbeeld stank) is daarbij aan het oordeel van de respondent overgelaten.¹¹ Objectieve gegevens hebben we hiervoor niet. Het is mogelijk dat de levensvoldoening het oordeel van de respondent enigszins kleurt. Ongelukkige mensen zouden wel eens een scherper oog kunnen hebben voor de onaangename kanten van hun werk en daarom een negatiever oordeel

vellen dan collega's die meer plezier in hun leven scheppen. De gevonden correlaties kunnen daardoor hoger uitvallen dan ze in werkelijkheid zijn. Omdat de verschillende kenmerken in meerdere of mindere mate samenhangen met inkomen, kunnen de correlaties deels ook verkapte inkomenseffecten zijn. Daarom zijn naast de ongecorrigeerde correlaties ook correlaties gegeven het inkomen berekend. De correlaties zijn voor de werkende gehuwde vrouwen en de overige werkenden apart berekend.

Uit **tabel 2** blijkt echter dat de verbanden tussen met name negatieve werkomstandigheden en geluk, op een enkele uitzondering na, minimaal zijn. Voorzover er enig verband aanwezig is, wordt dit nog verlaagd bij correctie op inkomen. Opmerkelijk is wel dat de correlaties die nog wel iets voorstellen voor beide groepen verschillend zijn. De belangrijkste (dat wil zeggen: het meest samenhangend met geluk) vorm van onaangenaam werk bij gehuwde vrouwen is lichamelijk 'zwaar' werk. Bij de overige werkenden is dit 'eentonig' werk, iets dat de gehuwde vrouwen nauwelijks een bezwaar lijken te vinden. Dit wijst er eens te meer op dat het moeilijk is om alle groepen over één kam te scheren. Wat voor de één geluksverlagend werk is, hoeft voor de ander geen doorslaggevend bezwaar te zijn. Het feit dat vuil en gevaarlijk werk zo weinig samenhang vertoont met geluk wijst er overigens alleen op dat de mensen die dit werk nu doen daar kennelijk wel tegen kunnen. Het betekent natuurlijk nog niet dat anderen niet in hun geluk geschaad zouden worden als ze vuil en gevaarlijk werk zouden moeten gaan doen.

4. Conclusie

De vraag was, of betaald werk echt (nog) wel zo essentieel is voor het geluk van de gemiddelde Nederlander. Het bleek niet mogelijk daar een definitief antwoord op te geven.

Een hard feit is dat werklozen, WAO-ers en ongehuwde huisvrouwen gemiddeld een stuk ongelukkiger zijn dan de overige Nederlanders, maar de vraag blijft hoe dat komt. Een deel van de verschillen wordt veroorzaakt doordat met name WAO-ers een relatief slechte gezondheid hebben. We hebben niet hard kunnen maken dat het gemis aan betaald werk de oorzaak is van de onvrede bij werklozen, WAO-ers en ongehuwde huisvrouwen. Gepensioneerden, gehuwde huisvrouwen en studerende kunnen het in ieder geval redelijk stellen zonder een baan. De geringere tevredenheid met het bestaan onder niet-werkenden kan ook maar zeer ten dele worden toegeschreven aan een krappere inkomen, gemis aan sociale contacten of door zodanige ontmoediging dat men zelfs de lust tot vrijwillige activiteiten verliest.

Uit onderzoek in Engeland is gebleken dat het effect van werkloosheid op geluk erg afhangt van de persoonlijke motivatie. Mensen die graag willen werken, bleken inderdaad minder gelukkig, als ze werkloos waren, maar mensen die het werken eigenlijk beu waren, maakte werkloosheid weinig uit. Het is daarom niet onaanvaardbaar dat de categorie werklozen er sinds 1980 gemiddeld nog minder gelukkig op is geworden. Door de toename van de werkloosheid kwamen naar verhouding waarschijnlijk meer gemotiveerde werkers op straat te staan.

Het ligt voor de hand dat niet alle werk evenzeer bijdraagt tot de levensvreugde. Met name van vuil en gevaarlijk werk wordt wel gezegd dat het daar eerder afbreuk aan doet. Dat blijkt ook wel enigszins het geval, al zijn de verschillen erg klein.

Al met al blijkt het verband tussen werken en geluk heel wat minder duidelijk dat meestal wordt gedacht. De kwestie is belangrijk genoeg om nader uitgezocht te worden.

NOTEN

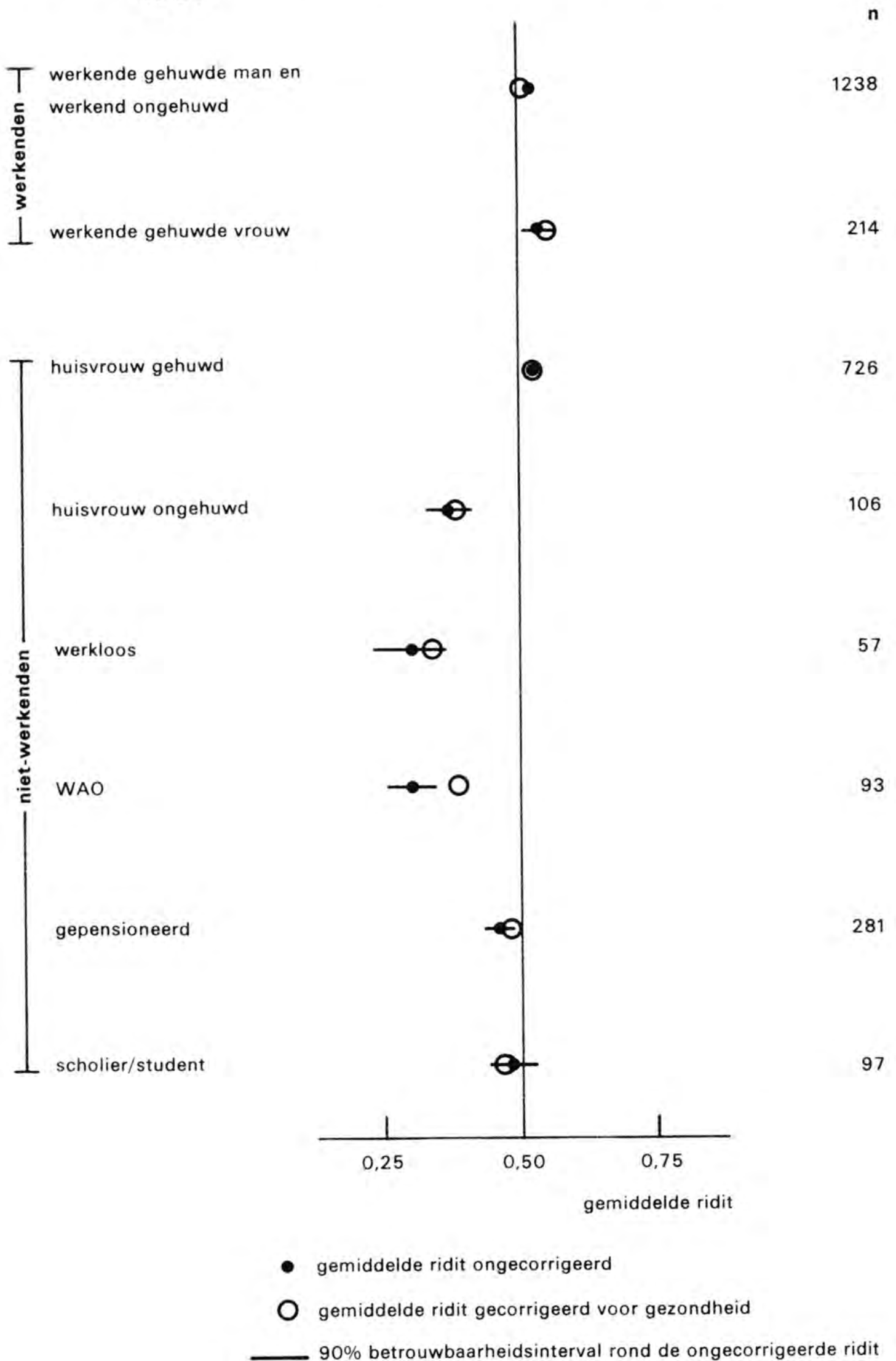
1. De in dit verhaal weergegeven opvattingen zijn die van de auteurs en komen niet noodzakelijk overeen met het beleid van het Centraal Bureau voor de Statistiek.
2. **LSO.** De hier gepresenteerde analyses zijn gebaseerd op het Leefsituatie-onderzoek 1980 (LSO'80). De leefsituatie-onderzoeken worden om de drie jaar gehouden door het CBS. Het LSO'80 is de derde in de serie. Hierin komt een aantal belangrijke aspecten van de leefsituatie aan de orde zoals wonen, werken en gezondheid. De ondervraagden zijn uitgekozen middels een gestratificeerde tweetraps personensteekproef. Alle Nederlanders van 18 jaar en ouder hadden een gelijke kans om in de steekproef te vallen. Het non-respons percentage bedroeg 38,6 procent.
3. **Geluks-index.** De belangrijkste variabele in de analyses is de geluks-index. Deze is opgebouwd uit drie variabelen: de tevredenheid met het leven dat men leidt (T), de mate waarin men zich als een gelukkig mens beschouwt (G) en de Affect Balance (A). T en G zijn gemeten middels vijfpuntschalen en A is gebaseerd op positieve en negatieve stemmingen. De precieze omschrijving van T, G en A is te vinden in bijvoorbeeld CBS (1981). Hierin wordt ook een rechtvaardiging gegeven voor de keuze van de index. De formule hiervoor is $2T + 2G + A$. In dat rapport wordt overigens ook gesproken van een 'welzijns' index. Hier wordt hij 'geluks' index genoemd. Die term sluit aan bij de definitie in hoofdstuk 1 en voorkomt terminologische verwarring met andere bijdragen in dit boek.
4. **Ridit-analyse.** Deze techniek biedt de mogelijkheid om voor ordinale variabelen een equivalent te definiëren voor wat op intervalniveau een gemiddelde is. We beperken ons hier tot de interpretatie en laten formules achterwege. De gemiddelde ridit van groep A op ordinale variabele x met als referentiegroep B is ongeveer gelijk aan de kans dat een willekeurige persoon uit groep A hoger scoort op variabele x dan een willekeurige persoon uit groep B. Daarmee ligt de gemiddelde ridit tussen nul en één. Indien de verdeling van x over A en B identiek is, dan is de gemiddelde ridit gelijk aan 0,5. Naarmate de gemiddelde ridit meer afwijkt van 0,5 liggen de verdelingen van x over respectievelijk A en B meer verschoven ten opzichte van elkaar. Als referentiegroep (groep B) wordt hier steeds de gehele steekproef gebruikt. Wanneer we dan voor bijvoorbeeld de werklozen vinden dat ze een gemiddelde ridit van 0,3 hebben op de geluksindex betekent dit dat ze, ruw gezegd, slechts 30 procent kans hebben om hoger te scoren dan een willekeurige Nederlander. Voor een meer uitgebreide uiteenzetting van riditanalyse wordt verwezen naar Jansen (1980, 1982).
5. **Associatiemaat r_j .** Dit is een getal tussen 0 en 1 dat aangeeft hoe sterk het verband tussen een numerieke en een nominale variabele is. Bij $r_j = 1$ wordt de waarde van de numerieke variabele geheel bepaald door die van de nominale variabele.
6. **Gezondheid** wordt gemeten met de VOEG-schaal. Deze schaal wordt geconstrueerd uit een lijst van 21 lichamelijke klachten. Hiervoor wordt verwezen naar CBS (1978).
7. **Opleidingsniveau** heeft als categorieën (hier zeer globaal aangeduid): 1. lagere school; 2. MULO, MAVO, 3 jaar middelbare school; 3. middelbare school; 4. hogere beroepsopleiding of universitaire opleiding kandidaatsexamen; 5. universitaire opleiding doctoraal-examen.
8. **Inkomen.** Het netto-inkomen van het huishouden is als volgt gecodeerd: 1. minder dan f. 17.500 per jaar; 2. f. 17.500 - 20.000; 3. f. 20.000 -f. 24.000; 4. f. 24.000 - f. 28.000; 5. f. 28.000 - f. 34.000; 6. 34.000 -f. 43.000; 7. f. 43.000 of meer

9. **Sociaal contact index.** Deze wordt uit de volgende twee vragen geconstrueerd: 'Heeft U familie in Uw woonplaats of naaste omgeving? Zo ja, hoe vaak ontmoet U die?' en 'Heeft U vrienden of kennissen in Uw woonplaats of naaste omgeving? Zo ja, hoe vaak ontmoet U die?' Antwoordmogelijkheden waren: 0. niet, 1: minder dan eenmaal in de twee weken; 2: eenmaal in de twee weken; 3: eenmaal in de week of vaker. De sociaal contactindex is verkregen door de schaalwaarden van beide vragen op te tellen.
10. **Maatschappelijke participatieschaal.** Hierin wordt opgenomen het aantal lidmaatschappen van verenigingen, het al dan niet doen aan vrijwilligerswerk en het al dan niet ondernemen van maatschappelijke activiteiten, zoals het zitten in actiegroepen. Hoewel het aantal mogelijke waarden van deze schaal natuurlijk eindig is, heeft de schaal het karakter van een continue schaal. Voor details over de constructie wordt verwezen naar Maas-de Waal, e.a. (1982).
11. **Arbeidsomstandigheden.** Bij de analyse van de arbeidsomstandigheden worden vier variabelen gebruikt met als antwoordmogelijkheden 0. nee en 1: ja, te weten: werken in ploegendienst, onregelmatige werktijden, werken in lawaaiige omgeving en het doen van vuil werk. Vijf vragen naar onaangenaam werk hebben de antwoordmogelijkheden 1: vrijwel nooit; 2: weinig; 3: niet zo veel; 4: tamelijk veel; en 5: erg veel. Het gaat hierom, stank in de werkomgeving, gevaarlijk werk, lichamelijk zwaar werk, hoog tempo en eentonig werk. Vijf positieve arbeidsvoorwaarden werden aan de respondent voorgelegd in de vorm van uitspraken met als antwoordmogelijkheden 1: helemaal niet mee eens; 2: niet mee eens; 3 niet mee eens/niet mee oneens; 4. mee eens; 5: helemaal mee eens. Het betreft hier de uitspraken: 'Ik heb de gelegenheid mij te ontplooiën', 'Het werk sluit goed aan bij mijn opleiding en/of ervaring', 'Mijn baan is wel safe' 'De promotiekansen zijn goed', 'De beloning is goed' De hier gegeven coderingen zijn als schaalwaarden gebruikt bij het berekenen van correlaties.

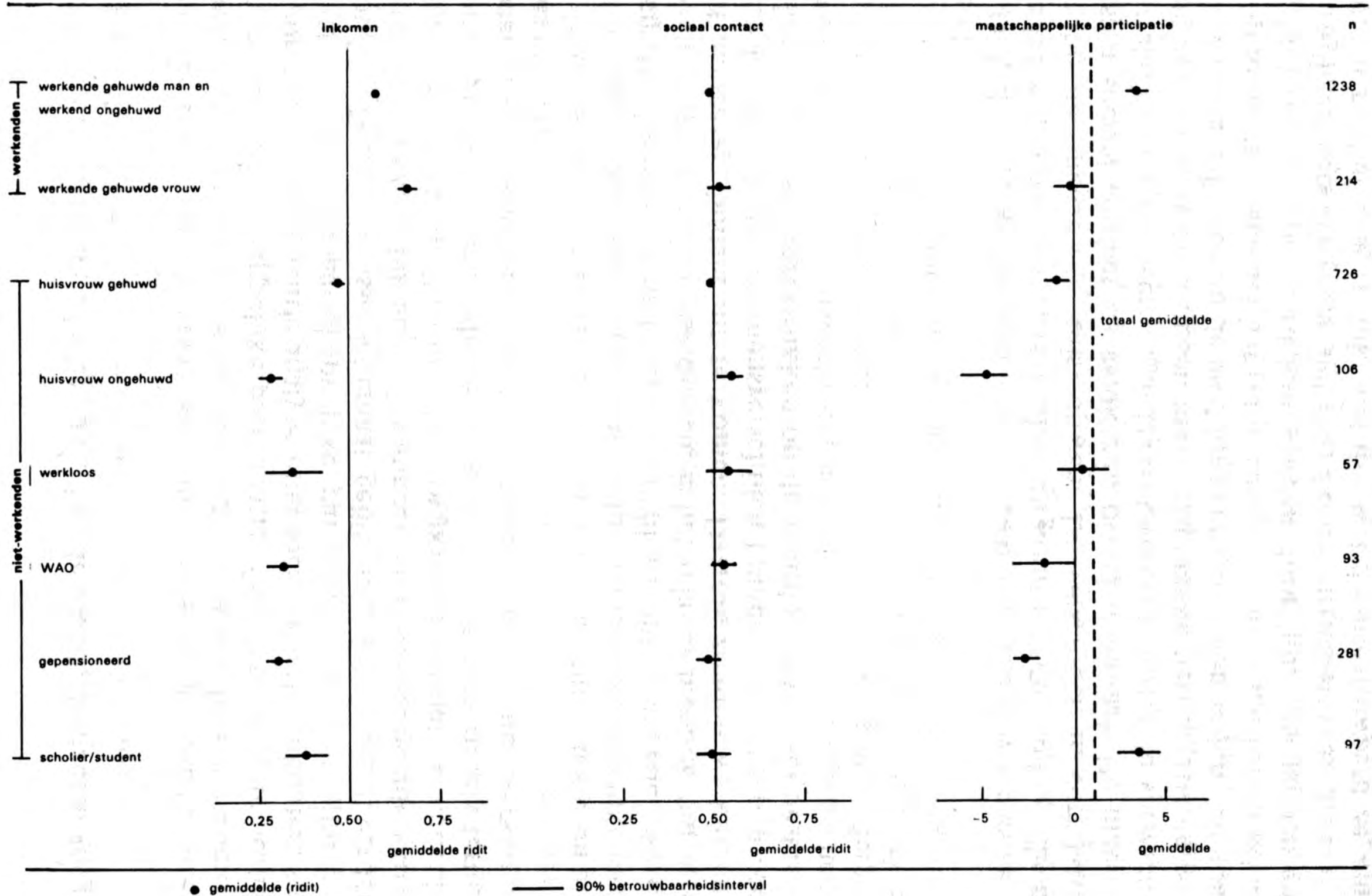
LITERATUUR

- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek), De leefsituatie van de Nederlandse bevolking 1977, deel 1: kerncijfers (door C. Jol) Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.
- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek), De leefsituatie van de Nederlandse bevolking 1977, deel 3: welzijn, werk en levensfasen (door D. Sikkel en M.E. Jansen) Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.
- Jahoda, M., 1979 The impact of unemployment in the 1930's and the 1970's. Bulletin of the British Psychological Society 32, blz. 309-314.
- Jahoda, M., 1933 Lazarsfeld, P.F. & Zeisel, H., Die Arbeitslosen von Marienthal, Hirzel, Leipzig.
- Jansen, M.E., 1980 Ridit-analysis. Intern CBS-rapport, Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg.
- Jansen, M.E., 1982 Measuring and testing the effects of categorical variables on an ordinal variable by mean ridit. Intern CBS-rapport, Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg.
- Maas-de Waal, C.J., B.F. Schriever en D. Sikkel, 1982 Toepassing van niet-lineaire technieken bij de analyse van maatschappelijke participatie. Statistische Onderzoeken 26, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.
- Merton, R.K., 1957 Social Theory and social structure, Free Press, New York.
- SCP (Sociaal en Cultureel Planbureau) 1982 Sociaal en Cultureel Rapport, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.
- Warr, P., 1978' A Study of psychological well-being, British Journal of Psychology 69, blz. 111-211.

Figuur 1. Het hebben van werk en de geluksindex in Nederland in 1980

Figuur 2. Inkomen, sociaal contact en maatschappelijke participatie bij verschillende categorieën werkenden en niet-werkenden in Nederland in 1980

Tabel 1 Correlaties tussen de geluks-index en inkomen, sociaal contact en maatschappelijke participatie bij verschillende categorieën werkenden en niet-werkenden.

	inkomen ⁸	sociaal contact ⁹	maatsch. participatie ¹⁰	multipel	n
werkend (excl. gehuwde vrouwen)	0,15	0,07	0,06	0,17	1238
werkende gehuwde vrouwen	0,13	0,06ns	0,10	0,20	214
huishouden gehuwd	0,15	0,12	0,11	0,22	726
huishouden ongehuwd	0,31	0,08ns	-0,07ns	0,35	106
werkloos	0,18ns	0,06ns	0,23	0,30ns	51
WAO	0,17	0,02ns	0,10ns	0,22ns	93
gepensioneerd	0,09	0,08	0,24	0,25	281
scholier/student	-0,03ns	0,04ns	0,04ns	0,05ns	97
totaal	0,20	0,07	0,12	0,23	2806

ns = niet significant bij $\alpha = 0,01$

Tabel 2 Correlaties en partiële correlaties tussen geluksindex en diverse werkomstandigheden voor de werkenden, exclusief de werkende gehuwde vrouwen (n = 1024) en de werkende gehuwde vrouwen (n = 116) in Nederland in 1980.

gepercipieerde werkomstandigheden ¹¹	werkenden excl. gehuwde vrouwen		werkende gehuwde vrouwen	
	ongecorri- geerd	gegeven inkomen huishouden	ongecorri- geerd	gegeven inkomen huishouden
ploegdienst	0,01ns	0,02ns	0,01ns	0,01ns
onregelmatig werk	-0,00ns	0,00ns	-0,02ns	-0,00ns
lawaai	-0,09	-0,08	-0,20	-0,20
vuil werk	0,00ns	0,04ns	-0,09	0,08ns
stank	-0,11	-0,09ns	-0,10	-0,09ns
gevaarlijk werk	-0,03ns	0,01ns	-0,06ns	-0,05ns
lichamelijk zwaar werk	-0,04ns	-0,01ns	-0,31	-0,26
hoog tempo	-0,05ns	-0,07	-0,15	-0,17
eentonig werk	-0,18	-0,16	0,03ns	-0,04ns
gelegenheid tot ont- plooiing	0,25	0,23	0,27	0,26
past bij opleiding en ervaring	0,14	0,12	0,11	0,09ns
baan is safe	0,15	0,13	0,12	0,10
goede promotiekansen	0,18	0,16	0,20	0,16
goede beloning	0,20	0,15	0,15	0,17

ns = niet significant bij $\alpha = 0,01$